

Мср МАРИЈА КРАЉ
Е-адреса: marijakraljmk@gmail.com

О ПРОБЛЕМИМА ДРЖАВНОГ СТИПЕНДИРАЊА У СРБИЈИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА СИМЕ ЛОЗАНИЋА И МИЛОША ЂУРИЋА

САЖЕТАК: Током XIX века стипендирање је било део процеса формирања образованих кадрова потребних за оснивање и рад државних установа. Од 1839. године оно је вршено плански и прве планове стипендирања правило је Министарство просвете вероватно полазећи од процене потреба државне администрације. Услови стипендирања нису били прецизирани, а стипендисти су мењали места у којима су се школовали, као и предмете студија које им је Министарство просвете као надлежно одређивало. Тиме је улагано у кадрове који нису задовољавали најпрече државне потребе, што је било супротно циљевима Министарства приликом стипендирања студената. До 1868. године формулисани су услови за добијање и коришћење стипендије, а надзор над стипендистима преузела су и друга министарства, зависно од образовног профила за који су били стипендирани. Министарство просвете ипак није успело да успостави адекватне административне процедуре и праксу, нити да спроведе ефикасан надзор над својим стипендистима и обезбеди испуњавање услова прописаних за коришћење стипендија. Сима Лозанић и Милош Ђурић студирали су у периоду од 1868. до 1872. године, након прецизирања услова стипендирања. Њих двојица су искористила још увек слаб надзор да уместо педагогије, за коју су добили стипендију, студирају махом природне науке. Дајући ове две стипендије, циљ Министарства просвете био је да добије професоре педагогије и сродних дисциплина за Учитељску школу. И поред значајних пропуста у контроли коришћења стипендија, тај циљ је делимично остварен. Ђурић је по завршетку студија предавао у Учитељској школи, али не педагогију, већ природне науке, док је Лозанић био професор хемије на Великој школи.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Министарство просвете; стипендисти; Велика школа; Учитељска школа; Сима Лозанић; Милош Ђурић

Стварањем аутономне српске области после Другог српског устанка настајали су и први државни органи, најпре Народна канцеларија. Убрзо је кнез Милош Обреновић, желећи да концентрише што више овлашћења у

сопственим рукама, одузео прерогативе Народној канцеларији и државне послове пренео на Кнежеву канцеларију. Показало се да Кнежева канцеларија није била довољно развијена за управљање модерном државом, каква је Србија тежила да буде, и да је било неопходно створити праву администрацију. Први проблем са којим се Србија суочила у изградњи административног апарата био је недостатак образованих кадрова. У почетку је тај проблем решаван ангажовањем образованих Срба из иностранства, првенствено из Лужне Угарске. Ипак, изградња српске државе није могла почивати на увозу образованих чиновника. Административни апарат требало је, између осталог, формирати образовањем кадрова неопходних за рад у установама и пружање јавних услуга. Како у Србији није било факултета, образовање на највишем нивоу могло се стећи само у иностранству. Оно је било доступно само најбогатијим, због чега је српска држава рано приступила стипендирању талентованих младића.¹

Стипендисти су одлазили на студије о државном трошку од 1830. године. Предмете студија првих стипендиста одредио је кнез Милош, лично процењујући приоритете државног апарата. Тако су први стипендисти послати на студије медицине, фармације и сликарства и на војне академије. Од 1839. године стипендирање је вршено плански. Први план стипендирања израдио је министар просвете Стефан Стефановић Тенка. Он је одабрао четворицу младића за студије рударства, док су још седморица послати у Беч ради изучавања немачког језика и припремања за студије.²

Процедура додељивања стипендија временом је усложњавана, а услови које су стипендисти требали да испуне су прецизирани и построжавани. Министарства су, кроз захтеве установа под њиховим надзором, испитивала потребе за стручним кадром у сопственим сферама деловања. Потом су, у зависности од буџета којим су располагала, требала да распишу конкурсе за заинтересоване кандидате. Додељивање стипендија одабраним кандидатима одобравала је влада. Пре него што би били упућени на универзитете за које је процењено да нуде, сразмерно висини стипендија, најбоље образовање у одређеним дисциплинама, стипендисти су потписивали изјаве сагласности у вези са исплатом новца по прописаним условима. Стипендијама је требало да исплате школарине, издатке везане за стручно усавршавање, попут екскурзија или набавке књига, и животне трошкове. Били су обавезни да студирају науке које им одреди министарство које их стипендира, да на крају семестра и године доставе извештаје о похађаним предметима и прочитаним књигама, као и сведочанства која издаје факултет. Међу условима стипендирања био је и један који се није тицао наставе. Наиме, понашање стипендиста требало је да буде узорно, у супротном им је могла бити одузета стипендија. По завршетку студија, стипендије је требало да одуже службом у државној администрацији која је требало да траје онолико колико су и жививали стипендију. Контрола стипендиста била је задужење министарства

¹ Љубинка Трговчевић, *Планирана елија: О стипендистима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, 33; Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986, 4, 207.

² Љ. Трговчевић, *нав. дело*, 33–34.

чију су стипендију примали. Први пут када не би доставили тражене извештаје, могли су бити укорени, а други пут им је могла бити одузета стипендија. Крајњи циљ стипендирања био је да се добије стручни кадар за различите профиле, у складу са државним потребама.³

Наведени услови стипендирања уобличавани су до 1868. године. Прецизирање услова стипендирања било је реакција на дотадашњу праксу, која је очито узроковала велике трошкове српској држави, а није доприносила остварењу циљева за које су стипендије издвајане. Наиме, стипендисти су до 1857. године мењали и место студија и дисциплине које су им биле одређене. Филипу Христићу и Константину Николајевићу, стипендистима из прве „планиране” генерације одабране 1839. године, одређено је да студирају политехнику. Уз одобрење референта Министарства просвете који их је надгледао, променили су предмете студија: Христић је уписао филозофију, а Николајевић право. Христићу је изучавање филозофије било ограничено на годину дана, након чега је и он требало да пређе на студије права. На примеру студија Христића и Николајевића може се видети да је Министарство просвете одустајало од првобитних циљева, вероватно одређених након процене државних потреба, и излазило у сусрет жељама стипендиста. С обзиром на недостатак кадрова и неписменост становништва, очигледно су и алтернативни избори студијских програма стипендиста задовољавали државне потребе. Практика Министарства указује и на то да није инсистирано на похађању сродних предмета, што би допринело усавршавању стипендисте у одређеној области, већ је било дозвољавано да се током студија изучава и више дисциплина, често и веома различитих од оних због којих је стипендија додељена. Коста Магазиновић, такође стипендиста из прве „планиране” генерације, прешао је 1841. из Беча, где му је било одређено да студира на војној академији, у Русију. Ово је учинио без одобрења. Касније је, чак, и одбацио стипендију ради студија филозофије у Лајпцигу. На почетку процеса стипендирања очигледно није постојао механизам којим би стипендисти били принуђени да студирају предмет процењен као приоритетан, и то у држави чији је систем процењен као најсврсисходнији и узоран за формирање српске администрације или универзитет за који се сматрало да нуди најбоље могуће образовање у одређеној области.⁴

Иако је промена места студирања и факултета била уобичајена, а мотивисана жељом за похађањем наставе код бољих професора, 1857. године било је забрањено мењање факултета без претходног одобрења надлежног министарства, вероватно стога што је уочено да оно не доприноси жељеном циљу, односно формирању одређених кадрова. Према изјавама које су потписали стипендисти одабрани 1868. године, међу њима и Сима Лозанић и Милош Ђурић, обавезали су се да ће студирати науке које им је одредило надлежно министарство. У њиховим изјавама сагласности били су и други већ набројани услови стипендирања: извештавање, запослење у државној служби по

³ Државни архив Србије (даље: ДАС), Министарство просвете Просветно одељење (даље: МП–Пс), 1874. ф. V, Р. 693; Љ. Трговчевић, *нав. дело*, 34–36.

⁴ Војислав Павловић, „Српски студенти у Паризу 1839–1856.”, *Историјски часопис* XXXIII (1986), 188–189.

завршетку студија и узорно понашање, за које, као што је већ поменуто, није познато којих година су били усвајани.⁵

У овој студији случаја биће испитани проблеми и пропусти у процедурама и праћењу процеса стипендирања у Министарству просвете и црквених дела након што су услови додељивања стипендија прецизирани. Студије Симе Лозанића и његовог друга, Милоша Турића, у периоду од 1868. до 1872. године, откривају недостатке описаног система одабира, финансирања и контроле стипендиста.⁶ Извори о њиховим студијама указују не само на то да мањкавости у вези са стипендирањем примећене пре 1868. године још увек нису биле отклоњене, већ и на то да Министарство просвете није успело да реши ни друге битне проблеме, као што је додељивање стипендија према прописаним правилима, праћење и контрола стипендиста, као и ангажовање добијених кадрова. Највећи део нерешених проблема могао би се приписати пропустима приликом администрирања у Министарству. Ти проблеми до сада нису били разматрани у историографији. Пропусте Министарства током финансирања Лозанићевих и Турићевих студија могуће је реконструисати на основу њихове преписке, сачуване у грађи Просветног одељења Министарства просвете у Државном архиву Србије. Преписка садржи молбе за стипендије и њихово продужење, за премештање на друге универзитете, извештаје стипендиста о похађаним курсевима и опомене Министарства стипендистима поводом нередовног извештавања и похађања неодговарајућих курсева.

* * *

Приликом одабира стипендиста 1868. године највероватније није био расписан конкурс. Распис о потенцијалним предметима за које је требало да буду додељене стипендије и условима стипендирања није затечен у архивској грађи нити објављен у *Србским новинама*.⁷ Заинтересовани су се информирани

⁵ ДАС, МП–Пс, 1874. ф. V, Р. 693; Љ. Трговчевић, *нав. дело*, 37.

⁶ Школовање Симе Лозанића већ је расветљено у историографији. У његовој биографији при пријему у Српску краљевску академију штуро је описано и његово школовање. Наведено је да је три семестра изучавао хемију у Цириху код Јохана Вислиценуса и још пет у Берлину код Аугуста Вилхелма фон Хофмана, док похађање педагогије и сродних наука није ни поменуто. Истраживањем Лозанићевог живота и дела бави се проф. др Снежана Бојовић. Како је тема њених истраживања био Лозанић лично, није се обратила пажња на пропусте у процесу стипендирања, али и каснијем располагању кадровима: „Биографије нових Академика: Сима М. Лозанић”, *Годишњак: Српска краљевска академија* (даље: *Годишњак СКА*) VIII (1894), 134; „Биографије: Сима М. Лозанић: Исправке и допуне биографији штампаној у VIII. ’Годишњаку’ а 1894. год.”, *Годишњак СКА* XIII (1899), 254–255.

⁷ Приликом истраживања прегледана су издања *Србских новина* објављена од почетка августа до краја октобра 1868. године: 104 (1. август 1868), 105 (3. август 1868), 106 (5. август 1868), 107 (8. август 1868), 108 (9. август 1868), 109 (13. август 1868), 110 (14. август 1868), 111 (17. август 1868), 112 (20. август 1868), 113 (22. август 1868), 114 (24. август 1868), 115 (27. август 1868), 116 (28. август 1868), 117 (31. август 1868), 118 (3. септембар 1868), 119 (5. септембар 1868), 120 (7. септембар 1868), 121 (10. септембар 1868), 122 (12. септембар 1868), 123 (13. септембар 1868), 125 (19. септембар 1868), 126 (21. септембар 1868), 127 (24. септембар 1868), 128 (26. септембар 1868), 129 (28. септембар 1868), 130 (1. октобар 1868), 131 (3. октобар 1868), 132 (5. октобар 1868), 133 (8. октобар 1868), 134 (10. октобар 1868), 135 (12. октобар 1868), 136 (15. октобар 1868), 138 (19. октобар 1868), 139 (22. октобар 1868), 140 (24. октобар 1868), 141 (25. октобар 1868), 142 (29. октобар 1868) и 143 (31. октобар 1868), са изузетком бројева 124 (обја-

сали путем гласина и самоиницијативно јављали. Иако делује да су Лозанић, као практикант Варошког суда у Београду, и нарочито Ђурић, као писар у Министарству просвете, били на погодним позицијама да сазнају потенцијалне предмете за које ће бити додељене стипендије, садржаји њихових молби указују да ипак није било тако. Сима Лозанић је упутио Министарству просвете три молбе за стипендије: за студије пољопривреде, права и педагогије. Иако су стипендије за студије пољопривреде и права биле у надлежности других министарстава – Финансија и Правде, Лозанић је све молбе упутио Министарству просвете. И једина молба Милоша Ђурића такође је била адресирана на Министарство просвете, иако је, с обзиром на то да је тражени предмет студија била пољопривреда, требало да буде упућена Министарству финансија.⁸ Обраћање Министарству просвете за стипендије у надлежности других министарстава, указује да је Министарство просвете спровело почетну фазу у процесу доделе стипендија, односно прикупљало молбе заинтересованих кандидата.

Редослед Лозанићевих молби вероватно не указује на његова интересовања, већ на процену изгледа за добијање стипендије. За пољопривреду се вероватно определио на основу гласина да ће бити отворена пољопривредна школа. На овакав закључак упућује и молба Милоша Ђурића од 9. октобра 1868. године, такође за студије пољопривреде. Ђурић је у молби навео да га је на тражење стипендије за студирање пољопривреде подстакла информација да се планира отварање пољопривредне школе, која се испоставила као нетачна. Неупућеност Ђурића као службеника Министарства просвете у предмете за које је требало да буду додељене стипендије указује да они нису били унапред одређени, односно предмети су вероватно били договорени тек на седници владе на којој су и додељене стипендије. Може се претпоставити да је Лозанићева мотивација за тражење стипендије за студије права била у томе што је учесталост њиховог додељивања била већа, као и чињеница да је на Великој школи завршио Правни факултет, а потом се запослио као практикант у варошком суду у Београду.⁹ Мотивација за тражење сти-

вљен између 13. и 19. септембра) и 137 (објављен 15. и 19. октобра), који тренутно нису доступни. Опсег је одабран према датумима када су Лозанић и Ђурић послали молбе за стипендије и када је одржана седница владе на којој су им стипендије и додељене. Сви датуми у овом делу биће изложени по тада важећем, јулијанском календару. Лозанићева прва молба, која није била датирана, примљена је у Министарству просвете 2. септембра 1868. године. Дакле, уколико је конкурс био расписан, требало би да су информације о њему објављене пре овог датума. Његова друга молба није сачувана у архивској грађи (њен садржај познат је из треће молбе), док је трећа упућена 26. септембра. Ђурић је своју молбу за стипендију послао 27. септембра. Седница владе на којој је донета одлука о додели стипендија заинтересованим кандидатима одржана је 28. септембра, чиме је конкурс био закључен. У последњем септембарском броју *Србских новина* и даље током октобра, јавност није информисана о пријему нових стипендиста, њиховим предметима студија и где су били упућени на школовање, осим ако то није било учињено у броју 137: према: ДАС, МП–Пс, 1868. ф. IV, Р. 654 ½; 1872. ф. IV, Р. 105.

⁸ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; Снежана Бојовић, *Сима Лозанић: 1847–1935*, Принцип, Београд 1996, 22–23.

⁹ Међу 563 студента који су похађали студије на универзитетима у Минхену, Хајделбергу, Цириху и Лозани, 192 је похађало право (34,1%), 53 камералне науке (9,41%) и 35 Факултет за државно право – економију (6,22%): према: Љ. Трговчевић, *нав. дело*, 264–287.

пендије за студије педагогије вероватно је такође проистекла из вести да ће се отворити педагошка школа.¹⁰

Необјављивање конкурса са условима за потенцијалне стипендисте није било препрека да на седници владе одржаној 10. октобра 1868. године буде одобрено осам нових стипендија за предстојећу студијску годину. Две стипендије биле су намењене студентима педагогије, Лозанићу и Ђурићу. По одобрењу владе, одабрани стипендисти су 13. октобра потписали изјаве сагласности са условима под којима ће им бити исплаћиване стипендије. Стипендисти су се обавезали да ће студирати науке које им буде одредило надлежно министарство, да се неће премештати на друге факултете без одобрења и да ће се узорно понашати. Министарство просвете је потом одобрило стипендије и путни трошак и упутило своје стипендисте, Лозанића и Ђурића, у Киснахт, где је требало да похађају курс на педагошкој школи. Испоставило се да Министарство није било довољно информисано о високообразовној установи на коју је слало стипендисте. Како је Лозанић јавио Министарству 5. новембра, тај курс је ипак требало да почне од пролећног семестра.¹¹

Иако је Министарство требало да буде водич стипендистима кроз студије, оно је прихватало одлуке које су стипендисти доносили самовољно и без саветовања, чак и када се нису уклапале у циљеве одређене при додељивању стипендија. Обавештавајући Министарство да нису дошли на време у Киснахт, Лозанић и Ђурић су уједно саопштили и да су прешли у Цирих. Одлучили су да време и стипендије искористе на тај начин што су се прикључили другим српским стипендистима, који су такође боравили у Цириху. Стављено пред свршен чин, Министарство је накнадно одобрило овај прелазак.¹²

На тамошњој Политехници и Универзитету су 26. октобра, десет дана пре састављања извештаја, уписали курсеве, које су сами одабрали. Министарство је накнадно одобрило и већину курсева које су одабрали. Уз одобрење, Лозанић је похађао експерименталну хемијску физиологију, експерименталну физику, историју XIX века и политичку економију, а Ђурић експерименталну физику, историју XIX века, репетиторијум физике и физиологију исхране. Поред наведених курсева, Лозанић је похађао и међународно право. Министарство је сматрало излишним похађање тог курса за циљ за који је добио стипендију. Ипак је стипендиста остао при сопственој одлуци. Одабир курса међународног права, бранио је тврдњом да га неће много оптеретити, а да ће му помоћи да усаврши француски. Са становишта функционисања Министарства и поштовања прописаних правила, занимљиво је да је Лозанић наставио да похађа тај курс без даљих опомена, иако је Министарство имало право да му после поновљене опомене чак укине стипендију. Преписка око овог курса показује и брзину којом су у почетку стипендисти и Министарство размењивали писма. На Лозанићеве и Ђурићеве извештаје о упису курсева, који су били датирани на 5. новембар, Министар-

¹⁰ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 23.

¹¹ ДАС, МП–Пс, 1868. ф. IV, Р. 654 ½; 1874. ф. V, Р. 693; 1868. ф. VI, Р. 1276; С. Бојовић, *Истио*, 23.

¹² ДАС, МП–Пс, 1868. ф. IV, Р. 654 ½; 1874. ф. V, Р. 693; С. Бојовић, *Истио*, 23–24.

ство је одговорило седам дана касније, 12. новембра. Лозанић је на забрану похађања курса међународног права одговорио 24. новембра, дванаест дана након што му је Министарство упутило исту.¹³ Учесталост ове кореспонденције јасно показује да је Министарство могло уредно да прати и коригује коришћење стипендија, односно да није било техничких проблема, већ да је ретка размена писама, уочена у каснијем току студија Лозанића и Ђурића, вероватно била последица неажурности, можда и незаинтересованости Министарства.

Министарство је прихватило и процене младих стипендиста о квалитету одређеног курса и сагласило се са њиховом одлуком на основу објашњења због чега га нису желели похађати. Наиме, стипендисти су имали могућност да похађају и историју педагогије, значајан предмет за студије педагогије и будуће наставнике, али то нису учинили. Ђурић је то оправдао на следећи начин: „осим што се слабо чита, први пут се овде предаје”. Нејасно је како је Ђурић проценио квалитет предмета који је први пут предаван, односно закључио да се „слабо чита”, нарочито ако га није похађао. Једна реченица стипендисте о предмету за које је Министарство било заинтересовано и за које је обезбедило стипендију била је довољна да чиновник задужен за праћење реализовања стипендија одустане од прописаних правила и потреба државне администрације за кадровима. Министарство није инсистирало да похађају једини понуђени курс који је био у складу са циљем за који су добили стипендију.¹⁴

На самом почетку Лозанићевих и Ђурићевих студија, Министарство није инсистирало на поштовању процедура и услова стипендирања. Накнадно је одобрило прелазак стипендиста из Киснахта у Цирих и већину курсева које су похађали. Додуше, одобрења су била условљена и ситуацијом у којој су се стипендисти нашли због неинформисаности Министарства о факултету који је требало да похађају. Због похађања неодобреног курса, Лозанић је само опоменут. Са друге стране, стипендисти су показали спремност да бране своје изборе, упркос опасности да због тога остану без стипендија. Избор предмета Лозанића и Ђурића на студијама у Цириху указује на њихова истинска интересовања или барем на то шта су сматрали корисним за развој каријера.¹⁵

Ни током 1869. године нису усаглашене потребе Министарства и поступци стипендиста, мада су стипендисти делимично усвојили препоруке Министарства. Током пролећног семестра 1869. године, стипендисти су боравили у Киснахту. Лозанић је похађао педагогију, психологију и методiku, али је наставио да похађа и курсеве у оближњем Цириху: физиологију

¹³ ДАС, МП–Пс, 1868. ф. IV, Р. 654 ½; 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *Истио*, 24.

¹⁴ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105.

¹⁵ Чини се да Лозанић и Ђурић нису били изолован случај када је реч о похађању неодобрених курсева. Министарство правде жалило се Министарству просвете 1868. године како су стипендисти, услед недовољне контроле и предузимања мера против таквог понашања, бирали курсеве по својој вољи. Курсеве су бирали вођени личним афинитетима или тежином курсева су рачунали шта би им било лакше. Са друге стране, упутства надлежног министарства за похађање курсева настајала су испитивањем потреба за кадровима у различитим областима права. Према: ДАС, МП–Пс, 1868. ф. VII, Р. 1709.

чула и експерименталну физику. Његов извештај о одабраним предметима изазвао је пажњу у Министарству. На полеђини самог извештаја је записано да се прослеђује једном од службеника да га проучи, након чега је требало министру да изнесе свој суд. Премда одговор Министарства није сачуван, према садржини Лозанићевог наредног писма извесно је да је био укорен. Избор курсева који се нису тицали педагогије правдао је наводом да је имао довољно времена, али и тиме да је „крајњи циљ педагогије [...] настава, а о настави се не може мислити без основних знања о другим наукама”. Период протекао између Лозанићевог извештаја (6. мај) и његовог одговора на опомену Министарства (21. септембар), указује или на спору реакцију Министарства након што је примећено да стипендиста одступа од прописаног курикулума или на толерисање одуговлачења стипендисте приликом одговарања. Без писма са опоменом Министарства не може се знати шта је по среди. Како су једине реакције Министарства биле опомене, стипендисти су се осећали слободним да понове преступе. Лозанић је отишао и корак даље: кришом је био и на пракси у лабораторији Јохана Вислиценуса. То је вероватно утицало на Лозанићево коначно опредељивање за хемију међу другим природним наукама које је изучавао. Извештај о курсевима које је Ђурић похађао у Киснахту није пронађен у претраженој грађи.¹⁶

Министрство просвете имало је разумевања за потребе својих стипендиста и њихову жељу за школовањем у добрим универзитетским центрима. Аргументовани захтеви за променом места студија били су одобравани. У марту 1870. године, Лозанићу и Ђурићу је одобрен прелазак у Берлин, да „проучавају збирке, библиотеке, заводе, пруске школе и њихове методе”. С друге стране, Министарство се није обазирало на најаву стипендиста да ће још једном скренути са теме педагогије, којој је искључиво требало да се посвете. Они су у истој молби изразили жељу да слушају предавања физиолога Емила ди Боа-Рејмона. Игнорисање најаве да ће похађати и предавања из физиологије, стипендисти су могли разумети као прећутно одобрење Министарства за овај курс.¹⁷

Након што им је одобрило прелазак у Берлин, Министарство није имало контакт са стипендистима до новембра 1870. године. У периоду од марта, када је одобрен прелазак стипендиста у Берлин, до новембра, када је обновљен контакт Министарства и стипендиста, сигурно је био завршен летњи и започео је зимски семестар. Иако је извештавање о похађаним предметима и постигнутом успеху било услов стипендирања, који Лозанић и Ђурић ни раније нису поштовали, Министарство их је поново само опоменуло. Министарство им чак 15. новембра није писало поводом њиховог неиспуњавања обавеза, већ поводом одлуке Народне скупштине да се наредне године отвори Учитељска школа. Због тога су упућени у Учитељску школу у Берлину да похађају још стручних предмета и да, уз одобрење тамошњих власти, а под надзором учитеља у некој од основних школа, одрже предавања ради стицања праксе. Писмо је састављено са јасним обраћањем обојици стипендиста.¹⁸

¹⁶ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 25.

¹⁷ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *Истио*, 25.

¹⁸ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *Истио*, 25–26.

Међутим, Ђурић није био у Берлину. Он је 11. децембра обавестио Министарство да је прешао у Лајпциг и да очекује да му убудуће тамо шаљу стипендију. Из сачуване преписке није познато када и зашто је Ђурић прешао у Лајпциг, али је извесно да је то учинио без знања и одобрења Министарства. Део проблема у комуникацији са стипендистима, Министарство је настојало да реши препоручујући да стипендисти међу собом размењују информације добијене од Министарства. Тако је Министарство поручило Лозанићу и Ђурићу да очекује да одржавају контакт и преносе један другом информације. Односно, Министарство је обавезу информисања пренело на стипендисте – младиће који иначе нису испуњавали обавезе којима су им биле условљене стипендије.¹⁹

Иако су наставили да похађају неодговарајуће предмете током 1870. године, Министарство је и даље само опомињало своје стипендисте. На опомене, стипендисти су Министарству одговарали да су заправо одабрали прикладне предмете, у складу са оновременим просветним циљевима. Настављали су да их похађају без последица. Ђурић је у Лајпцигу похађао ботанику и физиологију ботанике, дијететику и хемију, али је посећивао и једну практичну школу за будуће наставнике, још неке школе и дечије баште. У извештајима Министарству, правдао је избор предмета који су скретали са теме педагогије сличном тврдњом као и Лозанић: да „задатак педагогије захтева дубока знања из природних наука”, те да су „науке будућности [...] практичне науке”.²⁰

Иако је Лозанић још једном прекорен за избор курсева који се нису тичали педагогије и нередовног слања извештаја, Министарство није искористило све доступне мере да стипендисту наведе на испуњавање обавеза које је прихватио у изјави сагласности са условима за доделу стипендије. Истина, кореспонденција је вођена оштријим тоном. Задато му је да до јесени наредне године (1871), када је требало да му истекне стипендија, похађа још стручних предмета, попут психологије, теорије и историје педагогије и методике, те је поновљено да би требало да одржи и часове у основним школама. Пред оштријим тоном, Лозанић је подсећао како је у Киснахту похађао педагогију и методiku. Даље је тврдио да је методика довољна за подучавање у нижим разредима, док су знања из природних наука неопходна за подучавање у вишим разредима. „Давно је прошло то време, када се од школе тражило да децу само читању, писању и рачунању научи. Читање и писање по себи немају бог зна какву вредност ако оно не служи човеку за даље обавештење у његовом животу”. Инсистирао је да заврши са природним наукама, како му не би пропало време које је већ уложио. Захтеве Министарства намеравао је да испуни тако што ће посећивати јавне школе.²¹

Мада од почетка студија ниједан од двојице стипендиста није у потпуности поштовао услове стипендирања, након ове преписке током новембра и децембра 1870. године, Министарство је поново попустило са контролом. Није реаговало иако до краја јануара 1871. године Лозанић још увек није

¹⁹ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105.

²⁰ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105.

²¹ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 27–28.

доставио извештај о курсевима које је похађао. На опомену Министарства, навео је изговор да су „предавања у највећем жеку”, јер се ближио крај семестра. Ни под притиском, у овој изнуђеној преписци није набројао курсеве које је похађао. Министарство је прешло преко таквог понашања, чак и без опомене.²²

Очигледно је Министарство прихватило и Ђурићев прелазак у Лајпциг. У извештају Министарству, Ђурић је двосмислено навео да ће у Лајпцигу похађати „универзитетске предмете”, али и посећивати агрономске школе.²³ Из Министарства није тражено да прецизира које „универзитетске предмете” је одабрао, већ су се задовољили оваквом формулацијом. Последње писмо из Лајпцига послао је почетком августа 1871. године. Тражио је новац за исплату школарине и пут у Србију, јер је истицало време током којег је имао право на стипендију.²⁴

Након што се вратио у Србију, Ђурић се ставио на располагање Министарству. Своју стипендију требало је да одужи ступањем у државну службу, на место које му одреди Министарство. Циљ са којим је школован био је да постане педагог. Уместо да је изучавао искључиво педагогију и сродне науке, похађао је више курсева који су се тицали природних наука. У Министарству су сматрали да су његове квалификације биле прикладније управо за предмете који су се тицали природних наука. Постављен је за суплента Учитељске школе, а предавао је физику, хемију и географију до 1874. године. Педагогију и сродне предмете преузео је Стеван Д. Поповић.²⁵

Министарство није било вољно да продужава стипендије, нарочито уколико је при томе тражена и промена предмета студија. Такви поступци се нису уклапали са штедљивошћу Министарства. Ипак, уколико би тражилац показао изузетан успех у одређеном пољу, продужење стипендије, чак и промена предмета могли су бити одобрени. Лозанић је три пута тражио продужење стипендије и то за студије хемије. Прве две молбе биле су одбијене, јер је било „потребно [...] да се [...] као педагог што пре у отачество [врати]”. Међутим, у трећој молби је представио и свој први научни рад објављен у часопису *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft*. У периоду између марта 1870, када му је одобрен прелазак у Берлин, и маја 1871. године, Лозанић је похађао хемију код Аугуста Вилхелма фон Хофмана и у универзитетској лабораторији изводио експерименте потребне за писање рада.²⁶ Очигледно је у претходно поменутој преписци из јануара 1871. године, Лозанић избегаво да призна похађање још једног предмета за који је сумњао да би био

²² ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 29.

²³ Осим поменутих, нису пронађени други Лозанићев и Ђурићев извештаји за 1870. и 1871. годину, па је лако могуће да их нису ни послали.

²⁴ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105.

²⁵ ДАС, МП–Пс, 1871. ф. IX, Р. 149; Јован Миодраговић, *Учишњеска школа у Београду за њрвих двадесет и њет њодина својеја живојта њо званичним њодацима*, Државна штампа-рија Краљевине Србије, Београд 1896, 111.

²⁶ Sima M. Losanitch aus Belgrad, “Notis über das vierfach nitrirte Diphenyl. dem Berl. Univ. Lab. LXXVIII; vorgetragen von Hrn. A. W. Hofman”, *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft* 4 (1871), 404–406. Часопис је изашао после 22. маја 1871. године, када је одржана последња седница Немачког хемијског друштва, чији је записник и објављен: према: “Sitzung vom 22. Mai 1871.”, *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft* 4 (1871), 429.

одобрен. У прилог му је ишла попустљивост или заузетост на другој страни службеника који је пратио стипендисте. „Да би штудију хемије како ваља довршио, нужно ми је да још једну годину дана овамо останем, јер сам намеран да за то време и јаван испит из тог предмета положим”. Трећа молба била је одобрена „због особито одличног успеха који је г. Лозанић у хемији показао, кад жели и даље учити се, дозволи молиоцу да још једну годину на страни, као државни питомца, са благодejанијем које је и сад имао проведе”.²⁷ Разумљиво је што је ова молба за продужење уважена, с обзиром на то да је објавио рад у немачком научном часопису под менторством једног од најеминентнијих хемичара тог времена.

У Министарству није разматрана висина једном одређених стипендија. Није узимано у обзир да су током трогодишњих, или у Лозанићевом случају четворогодишњих, студија једног стипендисте могле бити повећане школарине и животни трошкови услед промене места студија или инфлације. Висине стипендија нису преиспитиване ни при промени предмета студија, иако је овај фактор значајно утицао на издатке за стручно усавршавање. Министарство је било спремно да на неке друге начине, не издвајајући додатна новчана средства, помогне стипендистима да измире трошкове. Штедећи на тај начин, Министарство је онемогућавало стипендисте да достигну циљеве.

Лозанић је до 18. јуна 1872. године боравио у Берлину, истражујући и даље у универзитетској лабораторији под Хофмановим менторством. Током последњег семестра суочио се са недостатком средстава. Након Француско-немачког рата (1870–1871), цене у Берлину су порасле. Тражећи повећање стипендије илустровао је свој проблем Министарству поредећи цене јода. Килограм јода је пре рата коштао четрнаест таланта, а након рата 30. Како је сваки студент набављао материјал за рад, укључујући и реагенсе, Лозанић је имао трошкове који се нису могли предвидети када му је одређивана стипендија. Стипендија коју је добијао није била довољна за наставак школовања и лабораторијског рада. Министарство је одбијало да му пошаље додатна новчана средства или повећа стипендију, наводећи да ни остали стипендисти педагогије нису добијали више.²⁸ Дакле, и поред успеха на пољу хемије и тога што је прихватило да Лозанић стипендију користи за студије хемије, за Министарство просвете он је још увек био стипендиста педагогије. То указује на проблеме у функционисању Министарства, које није усклађивало своје процедуре и одлуке, па није било спремно да адекватним средствима стипендира питомца чију је промену образовног профила прихватило.

Уместо новца, понуђена му је лабораторијска опрема набављена за Учитељску школу. Лозанић је понуду одбио, апелујући још једном да му се пошаље новац: „Трошак је с дана на дан све већи, задужио сам се, па морам већ и ствари да залажем, морам да рачунам чак и на то, хоћу ли о ручку потрошити који грош више или мање, јер ми онда за лабораторију мање остаје”. Министарство му је послало редовно следовање новца 15. априла 1872. године, а стипендија му том приликом није била повећана. Иако је Министарство инсистирало на узорном понашању стипендиста, нарочито захтевајући да

²⁷ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 29.

²⁸ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *Истио*, 30.

се не задужују, није обраћало пажњу на њихове трошкове чак и када су се тицали стручног усавршавања. Извесно је да је Лозанић неколико дана пре него што му је доспео новац променио адресу, што указује да је материјалне проблеме можда покушао да реши изнајмљивањем јефтине стамбене просторије. У писму од 18. јуна 1872. године, Лозанић је најавио свој повратак у Србију: „У последње доба почеле су очи да ме боле, с тога морам да прекинем рад у лабораторији за неко време, а како је овај семестар скоро већ на измаку, то ћу ја поћи одавде кроз који дан за Србију”. Резултат рада под Хофмановим менторством био је још један научни рад објављен у *Извештајима Немачкој хемијској друштва*. Упркос том успеху, Лозанић се припремао за одлазак из Берлина пре завршетка семестра, месец дана пре него што је Ђурић кренуо из Лајпцига. При томе, није поменуо јавни испит, који му је био циљ.²⁹ Није познато да је Лозанић касније имао проблеме са видом, који су га ометали у раду.

Државни стипендисти били су обавезни не само да студирају науке за које су добили стипендије, већ и да раде на пословима и у установама на које их надлежно министарство распореди. Када је Лозанић завршио студије и вратио се у Србију, у Учитељској школи је било позиција за некога са његовим квалификацијама. Тражене квалификације за предавање при Учитељској школи биле су похађање или претходно предавање одређене науке. Као доказ су прихватана сведочанства или се квалификованост кандидата проверавала. Оваква формулација допуштала је ангажовање оних који би показали задовољавајући ниво знања, а са становишта Министарства била је неопходна јер за одређене предмете није било кандидата са формалним квалификацијама. О ширини схватања квалификација сведоче каријере Милоја Влајића, наставника психологије, географије, историје педагогије и школског рада, Јована Борјановића, наставника музике, нотног певања и пољопривреде, и Јована Миодраговића, наставника опште историје, психологије са логиком, рачунице са геометријом, педагогије и школског рада. Њих тројица се истичу међу својим колегама у првих 25 година рада Учитељске школе као наставници који су предавали најразнородније науке.³⁰

Недуго након Лозанићевог повратка из Немачке, у Учитељској школи су постављени Радован Пејић, за наставника немачког језика (4. новембра), и Михаило Поповић, за наставника пољопривреде (6. новембра). С обзиром на то да је похађао факултет у немачком говорном подручју и објавио два рада на немачком, Лозанић је био квалификован да предаје немачки језик.³¹ Како је студирао природне науке, Лозанић је имао квалификације и за наставника пољопривреде. На основу похађаних курсева, вероватно је могао предавати и педагогију, историју и теорију педагогије, методик, дидактику, психологију, школски рад, физику, хемију, минералогiju, географију и природне науке.³² Лозанић је био квалификован да предаје већи број предмета

²⁹ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 105; С. Бојовић, *нав. дело*, 30.

³⁰ Ј. Миодраговић, *нав. дело*, 8, 105–127.

³¹ Према наставном плану за немачки језик, будуће учитеље је требало научити да читају, преводе, препричавају и састављају текстове. Према: Ј. Миодраговић, *нав. дело*, 29–33.

³² Одређени предмети потребни за рад у школама, попут дидактике и психологије нису предавани током 1872. године, када се Лозанић вратио у Србију. Шта више, психологија није

у Учитељској школи, којој је очигледно недостајао стручни кадар и довијали су се да би тај недостатак превазишли. Било је за очекивати да ће му Министарство понудити или доделити неку од тих позиција. Међутим, у претраженој архивској грађи нема назнака да су му биле нуђене позиције у Учитељској школи. Министарство није инсистирало да Лозанић као државни стипендиста попуни неко од упражњених места, што би било сасвим разумљиво, с обзиром на то да је стипендију и добио с циљем формирања кадра за Учитељску школу, а да је био у обавези и да је одужи запослењем у државној служби у дужини трајања студија. Чиновници Министарства просвете очигледно нису били свесни каквим кадром и могућностима принуде располажу.

По повратку у Србију, већ 22. јуна 1872. године, Лозанић је упутио молбу министру просвете за позицију на Великој школи, иако ниједна није била упражњена нити је био расписан било какав конкурс. Своје школовање описао је следећим речима: „Као државни питомац провео сам на страни четири године и за то време бавио сам се специјално изучавањем хемије, што ће госп.[один] Министар видети из моје сведоцбе и уписаних књижица, а нарочито из мог рада о неким дериватима: дифенила, сулфоркарбамида и фенил-сенф-уља”. Поменуто сведочанство и књижице или њихови преписи нису сачувани уз молбу, те се не може знати ни њихов садржај.³³ Његова молба није разматрана до почетка октобра када је Михаило Рашковић, професор хемије на Великој школи, преминуо након краће болести.³⁴

Лозанић је поновио молбу за место на Великој школи, али је уместо факултетског сведочанства приложио само једну од расправа: „Као доказ за мој рад и напредак на пољу хемије, подносим један од мојих синтетичних радова, који је у скупу немачких хемичара прочитан, одобрен и у њиховом провереном листу наштампан”.³⁵ Сведочанства и књижице није приложио уз другу молбу вероватно стога што су и Учитељској школи били потребни наставници. Чини се да Лозанић уопште није разматрао могућност да предаје у Учитељској школи или нешто друго осим хемије, те није приложио сведочанства у којима би се виделе његове друге квалификације. Он је у својим молбама изричито тражио да предаје хемију на Великој школи.

Његова друга молба за позицију на Великој школи, са приложеном расправом уместо сведочанстава, прослеђена је ректору, Јосифу Панчићу. Молба је разматрана на седници Академског савета Велике школе и једногласно прихваћена. Панчић се након седнице и лично заузео за Лозанића у преписци

предавана до 1874. године. Дидактика је вероватно била спојена са педагогијом, јер није додељена ниједном наставнику у првих 25 година рада. Одређени предмети, попут физике (1874–1895), хемије (1874–1894) и минералогije (од оснивања до 1894) током дужих периода нису ни предавани. Према: Ј. Миодраговић, *нав. дело*, 105–127.

³³ У несређеној оставштини Симе Лозанића, у Збирци великана српске хемије на Хемијском факултету Универзитета у Београду, нема сведочанстава или извештаја са факултета које је похађао. Увид у збирку омогућила нам је Лидија Ралевић, асистенткиња на Хемијском факултету, којој се овом приликом захваљујемо.

³⁴ ДАС, Велика школа, 1872, 125; МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 146; С. Бојовић, *нав. дело*, 31–32.

³⁵ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. XI, Р. 313; С. Бојовић, *Истио*, 32.

са министром просвете. Ствар је била хитна – након смрти професора Рашковића, није могла да се одвија настава. Како се ниједан други кандидат није пријавио за ову позицију, Лозанић је примљен за суплента Велике школе.³⁶

Међу задужењима Министарства требало је да буде и брига о ненаставним аспектима школовања стипендиста. Један од услова стипендирања, са којим су се Лозанић и Ђурић сагласили, било је да ће се примерно понашати: „Који питомац има у своме владању лакомислености, неуредност или неваљалост покаже или који раскошно почне живети, у дугове се уваљивати и другоме се чему осим наукама одавати, одмах ће бити натраг позван”. Тиме је државна администрација тежила да обезбеди узорне службенике. Ђурић је узимао позајмице, које касније није враћао. Милован Спасојевић, правник из Хајделберга, који је изгубио државну стипендију, јавио је министру просвете да су му новац дуговали Милош Ђурић и Милан Перишић, такође бивши стипендиста постављен за суплента реалке у Алексинцу. Ђурићева признаница била је датирана на 10. децембар 1867. године. Није познато како су Спасојевић и Ђурић ступили у контакт. Након позајмице, Ђурић се више није јављао свом зајмодавцу, те је он био приморан да се обрати Министарству. Министар просвете опоменуо је Ђурића да што пре исплати дуг, јер није желео „да долазе икакве тужбе због дуга на питомце које правителство издржава који треба да буду углед сваке уредности”. Упозорен је и да је би дугови могли бити повод за губљење стипендије. Ово није био последњи Ђурићев дуг због кога је ургирало Министарство. Јованча Стевановић, кројач из Београда, обратио се Министарству 12. октобра 1870. године. У овом случају решено је да се дуговање одбије од Ђурићеве стипендије. Дакле, упркос томе што се недолично понашање поновило, Министарство је само опомињало свог стипендисту, али му није одузимало стипендију. Шта више, у два позната случаја у којима је Ђурић дуговао новац, Министарство је проблем решило на различите начине, што додатно сведочи о његовој недоследности.³⁷

* * *

Од 1839. године државна администрација је плански стипендирала кандидате, који су школовани у иностранству с циљем образовања стручних кадрова за државну администрацију и јавне услуге. У организацији стипендирања било је пропуста, који су процес чинили неефикасним. Стипендисти су мењали места, односно универзитете и предмете студирања који нису били предвиђени условима стипендирања, често ни из исте научне области за коју су се школовали. На тај начин нису задовољаване државне потребе које су при додели стипендија требало да буду, а вероватно су и биле процењиване као најпрече. Услови добијања стипендија постепено су прецизирани, а најкасније до 1868. године, усвојене су и мере против самоволног поступања стипендиста приликом избора студијских предмета. Студије

³⁶ ДАС, МП–Пс, 1872. ф. IV, Р. 156; 1872. ф. XI, Р. 313; С. Бојовић, *нав. дело*, 32–33.

³⁷ ДАС, МП–Пс, 1868. ф. IV, Р. 654 ½; 1869. ф. IX, Р. 2104; 1870. ф. IX, Р. 2127.

Симе Лозанића и Милоша Ђурића, који су добили стипендије за студије педагогије, а студирали претежно природне науке, указују да у периоду од 1868. до 1872. године ранији пропусти ипак нису били исправљени и да су стипендисти без последица могли самостално да одлучују о избору студијских програма.

Постојали су и други значајни проблеми у политици стипендирања. Министарство просвете, надлежно за Лозанићеве и Ђурићеве студије и надзор над њима, није било адекватно информисано о факултетима на које је слало стипендисте, па су они дошли у Киснахт у Швајцарској у време када није било курсева из педагогије и сродних дисциплина. Грешке су исправљане на неочекиван начин: уз накнадно одобрење Министарства, ова двојица стипендиста прешли су у Цирих где су започели студије природних наука. То је сматрано привременим решењем, до почетка одговарајућих курсева у Киснахту. Упркос опоменама и ризику од губитка стипендија, обојица су наставила да похађају претежно природне науке. Да би прикрили своје поступке, одуговлачили су с извештајима или их нису ни слали. То је олакшавала околност да Министарство није редовно тражило извештаје, иако се на њима базирало праћење коришћења стипендија.

Ипак, са становишта Министарства, пропусти у администрирању нису угрозили циљеве стипендирања. Будући да је у скоро свим областима недостајало кадрова, и стипендисти који су самовољно бирали студијске програме попунили су недостајуће кадрове, у случају Лозанића и Ђурића – у школству. По завршетку студија, Ђурић је постављен за суплента новоотворене Учитељске школе. Предавао је природне науке, а не педагогију и сродне дисциплине, како је било планирано приликом доделе стипендије. Лозанићу је, након објављивања рада у немачком научном часопису, одобрено продужење студија и преоријентација на хемију. Иако није било довољно кадрова, а стипендиста се вратио у земљу, Министарство није благовремено распоредило бившег стипендисту, у чему се може видети још један пропуст Министарства. Лозанић је по повратку у Србију био незапослен три месеца, док су Учитељској школи били потребни наставници са његовим квалификацијама. Министарство, као финансијер његовог школовања није инсистирало, а можда ни нудило Лозанићу да се запосли на некој од позиција у Учитељској школи за које је био квалификован. Стицајем случајних околности, коначно је постављен за професора хемије у Великој школи.

MARIJA KRALJ, Ma
marijakraljmk@gmail.com

ON THE PROBLEMS OF STATE SCHOLARSHIPS IN SERBIA
IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY: A CASE STUDY
OF SIMA LOZANIĆ AND MILOŠ ĐURIĆ

SUMMARY: Beginning in 1839, the Serbian state administration awarded scholarships to candidates for study abroad, with the aim of training professionals for government administration and public services. However, shortcomings in the scholarship system, made the process inefficient. Scholarship holders often transferred to different universities and chose subjects of study that were not specified in their scholarship terms, often not even in the same scientific field for which they were supposed to be educated. As a result, state priorities, presumably assessed as urgent when the scholarships were granted, were not adequately met. The conditions for obtaining scholarships were gradually specified, and by 1868 at the latest, measures were introduced against the arbitrary actions of scholarship holders in choosing their study fields. The cases of Sima Lozanić and Miloš Đurić – both of whom received scholarships to study pedagogy but primarily studied the natural sciences between 1868 and 1872 – demonstrate that earlier issues had not been resolved. Scholarship holders still had an autonomy in choosing their study programs, often without facing consequences. There were other significant problems in the scholarship policy. The Ministry of Education, responsible for overseeing Lozanić's and Đurić's studies, was not adequately informed about the faculties to which it was sending its students. Lozanić and Đurić were sent to Küssnacht in Switzerland at a time when this institution offered no courses in pedagogy and related disciplines. The mistake was corrected in an unexpected way: with the Ministry's subsequent approval, they transferred to Zurich, where they began studying natural sciences. This was considered a temporary solution until the appropriate courses in Küssnacht began. Despite warnings and the risk of losing their scholarships, both continued to focus primarily on the natural sciences. To conceal their divergence from official plans, they delayed submitting reports or did not send them at all. This was made possible by the fact that the Ministry did not regularly request reports, although monitoring the use of scholarships was based on them. From the Ministry's perspective, administrative failures did not jeopardize the broader goal of the scholarships. Since there was a shortage of staff in almost all fields, scholarship holders who arbitrarily chose study programs were still filling urgent personnel gaps – in the case of Lozanić and Đurić, in education. Upon completing his studies, Đurić was appointed as a teaching assistant at the newly opened Teachers' College. He taught natural sciences, not pedagogy and related disciplines which was the original purpose of his scholarship. Having published a paper in a German scientific journal, Lozanić was granted permission to extend his studies and reorient towards chemistry. Despite the shortage of staff, after the scholarship holder had returned to Serbia, the Ministry did not reassign him in a timely manner, which can be seen as another failure of the Ministry. Upon returning to Serbia, Lozanić was unemployed for three months, despite the fact that the Teachers' College needed instructors with his qualifications. As the financier of his education, the Ministry neither insisted nor, perhaps, even offered him a position at the institution. He was eventually appointed professor of chemistry at the Advanced School.

KEYWORDS: Ministry of Education, scholarship holders, Teachers' College, Advanced School, Sima Lozanić, Miloš Đurić